

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Moralsk intervention i sociale spørgsmål

Socialpolitiske udgangspunkter i Durkheims sociologi

Rasmussen, Palle Damkjær

Published in:
Socialpolitik

Publication date:
1992

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Rasmussen, P. D. (1992). Moralsk intervention i sociale spørgsmål: Socialpolitiske udgangspunkter i Durkheims sociologi. I U. V. Madsen (red.), *Socialpolitik: Et opgør med myter* (s. 107-122). Institut for Sociale Forhold og Organisation, Aalborg Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Palle Rasmussen:

MORALSK INTERVENTION I SOCIALE SPØRGSMÅL

Socialpolitiske udgangspunkter i Durkheims sociologi

1. Socialpolitikens opkomst

Det er et grundlæggende problem for ethvert samfund at beskytte de samfundsmedlemmer, som af den ene eller den anden grund kommer i social nød. Langt ind i det 19. århundrede blev denne beskyttelsesfunktion også i de mest udviklede europæiske lande varetaget af ikke-statslige institutioner som kirker, slægtskabsgrupper og lokale fællesskaber. Staten fastlagde dog de fleste steder en fattiglovgivning, som udstak rammerne for en halv-privat forsørgelse. Men denne forsørgelse var beskeden, tilfældig, og forbundet med social udstødning (f.eks. tab af borgerrettigheder). Den industrielle revolution ændrede drastisk forudsætningerne for denne organisering af beskyttelsesfunktionen, idet den samlede store grupper af mennesker i byer og kvarterer, som hverken havde sociale eller økonomiske muligheder for at forebygge eller afhjælpe den sociale nød. Samtidig gjorde udbredelsen af demokratiske styreformers nøden mindre legitim. Reaktionen på denne udvikling kom i anden halvdel af det 19. århundrede: Staten mere og mere ansvaret for beskyttelsesfunktionen, og borgerne fik efterhånden et retligt fastlagt krav på social beskyttelse. Hermed opstod socialpolitikken, som vi kender den i dag. Bismarcks socialreformer i 1880'erne, som gav borgere i Tyskland en vis sikring i forbindelse med sygdom, arbejdsskader og alder hhv. invaliditet, ses ofte som det første eksempel på moderne socialpolitik. Men der var tale om en generel bevægelse; en række andre europæiske lande havde allerede før århundredeskiftet tilsvarende socialpolitiske ordninger. I Danmark indførte Højre, med støtte fra Venstre, det første socialpolitiske lovkompleks, bestående af fattigloven og alderdomsforsørgelsesloven fra 1891 og loven om statsanerkendelse af sygekasser fra 1892 (jfr Otte m.fl. 1977).

Den offentlige sociale sikring omfattede i første omgang (arbejds)ulykker, sygdom og alderdom. Disse områder var i de fleste lande dækket af sociallovgivning før 1. verdenskrig.

Ydelsernes niveau var lavt, beregnet til at ligge omkring et eksistensminimum. Før 1914 udgjorde de sociale udgifter i intet europæisk land over 2% af BNP (Ambrosius & Hubbard 1986, s 115). De første arbejdsløshedskasser blev etableret i midten af det 19. århundrede, og hen mod århundredeskiftet blev de mange steder understøttet økonomisk af byer eller kommuner. I 1905 vedtog Frankrig som det første land en national lovgivning om offentlig støtte til arbejdsløshedskasserne, og snart efter blev systemet indført i Danmark, Norge, Belgien og Holland. I 1911 gennemførte de liberale i England den første nationale arbejdsløshedslov med forsikringspligt.

Socialpolitiske spørgsmål blev tidligt diskuteret på europæisk plan; der blev foretaget studierejser og udgivet internationale fagtidsskrifter. I 1899 var der startet en "International kongres for social sikring", som holdt regelmæssige møder. Her diskuterede man nogle af de centrale spørgsmål i udformningen af sociale sikringssystemer: Hvor brede befolkningsgrupper skulle være omfattet af ordningerne, og skulle deltagelse være frivillig eller obligatorisk. Allerede dengang stod to grundmodeller over for hinanden, hver med deres ideologiske begrundelser: Enten offentlig sikring for hele befolkningen, eller privat gruppe-forsikring. De liberale foretrak princippielt frivillige, private forsikringssystemer, med offentlig støtte til finansieringen. De konservative gik snarere ind for et offentligt, obligatorisk system, hvor det økonomiske ansvar blev delt mellem de forsikrede og staten (eventuelt med arbejdsgiverne som tredje part). Et sådant system svarede til de konservatives paternalistiske udgangspunkt, og kunne bedre fungere som kontrolinstrument over for f.eks. arbejderbevægelsen.

2. Sociologien og det sociale spørgsmål

Fremvæksten af socialpolitisk diskussion og lovgivning prægede også forholdet mellem samfundsvidenskab og politik. I Tyskland blev socialpolitiske spørgsmål taget op af historikere, økonomer og sociologer, som f.eks. Alfred og Max Weber, i "Verein für Sozialpolitik" og på de tyske sociologkongresser. I USA, hvor egentlige universiteter først blev opbygget fra omkring 1870, blev

sociologien hurtigt etableret som universitetsfag. Sociologien i USA var fra starten klart orienteret mod undersøgelse og afhjælpning af "sociale problemer" i det amerikanske samfund.

Frankrig var det europæiske land hvor sociologien fik sit gennembrud som universitetsfag, først og fremmest i kraft af Durkheim og hans elever (jfr. Clark 1990).

Emile Durkheim (1858-1917) regnes for en af sociologiens grundlæggere. Han gennemførte undersøgelser af en række områder og institutioner i samfundslivet: Arbejdsdelingens udvikling, selvmordsfænomenet, skolen, familien, religionen. Han arbejdede systematisk og målbevidst på at etablere og institutionalisere sociologien som videnskabelig disciplin; bl.a. skrev han en grundbog i sociologisk metode og udgav en omfattende sociologisk årbog. Ikke mindst omkring denne årbog blev der skabt et sociologisk forskningsmiljø som dominerede fransk sociologi i mange år.

Omkring århundredeskiftet var det politiske klima i Frankrig gunstigt for social- og velfærdspolitiske initiativer. Det skyldes ikke mindst den samling af de republikanske og demokratiske kræfter, som sket i forbindelse med Dreyfus-sagen. Derfor kunne man have forventet, at socialpolitik var blevet et væsentligt tema hos Durkheim og den franske sociologi i denne periode. Det gjorde det ikke, i hvert tilfælde ikke i den mere konkrete udformning som prægede diskussionerne i Tyskland, og som vi også i dag forbinder med socialpolitik. Det betyder ikke at sociale spørgsmål var fraværende hos Durkheim, tværtimod. Men han behandlede dem på et mere generelt niveau, som et spørgsmål om kilderne til den sociale sammenhængskraft, forandringen i denne sammenhængskrafts karakter, og muligheden for at styrke den gennem bevidste initiativer.

3. Arbejdsdeling og solidaritet

Durkheims diagnose af sammenhængskraften i det moderne samfund blev først og mest generelt formuleret i hans bog om arbejdsdelingen, der udkom i 1893. Arbejdsdeling, det princip at individer udøver forskellige funktioner i en større sammenhængende helhed, var for Durkheim et centralt træk ved de moderne samfund. Arbejdsdelingen fremkommer på grund af en "moralisk fortætning" af samfundet, en

tættere interaktion mellem individerne. Fortætningen skyldes bl.a. befolkningens koncentration, især gennem indvandringen til byerne, og den tekniske udvikling af kommunikations- og transportmidlerne. Durkheims hovedtese er, at denne udvikling skaber en ny form for sociale bånd mellem individerne. Samfund uden udpræget arbejdsdeling præges efter hans mening af en "mekanisk solidaritet", en kollektiv bevidsthed om fællesskab baseret på ensartethed i livsbetingelser, livsførelse og arbejdsfunktioner. Men i det arbejdsdelte samfund udvikles en ny form for kollektiv bevidsthed: Den "organiske solidaritet", baseret på en viden om at man har hver sin funktion i en sammenhængende helhed. Den organiske solidaritet kan f.eks. findes i industriarbejdet:

"Arbejdsdelingen forudsætter at arbejderen ikke nøjes med at udføre sin egen opgave, at han ikke mister blikket for dem som arbejder sammen med ham, men forholder sig til dem og lader dem forholde sig til ham. Derfor er han ikke en maskine der gentager bevægelser han ikke forstår meningen med; han ved at de peger i en bestemt retning, mod et mål han har en mere eller mindre klar forestilling om" (Durkheim 1984, s 308).

Durkheims analyse af solidaritetens former viderefører og bearbejder et tema, som stod centralt i fransk tænkning i det 19. århundrede: Den sociale opløsning (Jfr Lukes 1988, s 195 f.). Mange politiske og filosofiske retninger advarede mod en voksende individualisme, som undergravede den sociale sammenhængskraft i samfundet. Ikke mindst indflydelsesrige katolske intellektuelle så individualismen som en trussel, men også socialister og liberale frygtede en udvikling af egoistiske, isolerede individualister. - Men Durkheim forstod udviklingen anderledes: Han satte ikke lighedstegn mellem individualisme og social opløsning; tværtimod så han individualismen som et væsentligt led i den nye form for sammenhængskraft, han kaldte organisk solidaritet.

Den sociale opløsning var efter Durkheims opfattelse ikke en generel tendens i det moderne, arbejdsdelte samfund. Den var en "unormal" form, som kunne forekomme under særlig omstændigheder. Det er i forbindelse med disse "unormale" former, Durkheim kommer tættest på at karakterisere de økonomiske og sociale problemer i det 19. århundrede.

En af de "unormale" former for arbejdsdeling er den anomiske, som er kendetegnet ved fraværet af fælles regler for samspillet mellem

de sociale funktioner. Som eksempel nævner Durkheim de cykliske økonomiske kriser og konflikterne mellem arbejdere og kapitalister. Markedsøkonomien fører til ikke-kontrolleret vækst og tilbagevendende kriser. Anomien er konsekvens af en forceret og ustabil udvikling af markedsøkonomien, som gør at den enkelte arbejder mister forståelsen for den arbejdsdelte helhed, han er en del af. Den kollektive bevidsthed kan ikke følge med.

"Efterhånden som markedet breder sig, opstår storindustrien. Den bevirker en forandring af relationen mellem arbejdsgivere og arbejder. Den større belastning som nervesystemet udsættes for, sammen med den gensidige afsmitning i store byområder får arbejderens behov til at vokse. Maskinelt arbejde erstatter menneskeligt arbejde, fabrikken erstatter det lille værksted. Arbejderen underkastes styring, han fjernes hele dagen fra sin familie. Han lever endnu længere væk fra den person som har ansat ham osv. De nye betingelser i det industrielle liv kræver naturligt nok en ny organisering. Men fordi ændringerne er gennemført yderst hurtigt har de konflikterende interesser ikke haft til at finde en ligevægt" (Durkheim 1984, s 305-6).

Som det fremgår gælder kritikken ikke den kapitalistiske arbejdsdeling i sig selv, men snarere den måde den bliver indført på. En mere "normal" udvikling måtte foregå langsommere og mere stabilt, således at arbejderens bevidsthed kunne følge med udviklingen i hans jobfunktion.

En anden "unormal" form for arbejdsdeling er den påtvungne, som først og fremmest er præget af social ulighed. Uligheden ligger for det første i, at folk ikke fordeles til samfundsmæssige opgaver og positioner i forbindelse med deres evner, og for det andet i manglende gensidighed eller rimelighed i udvekslingen af ydelser og goder. Durkheim fremhæver, at arbejdsdelingen kun skaber solidaritet, hvis den er spontan. Hans forståelse af denne betingelse er krævende:

"Det forudsætter ikke kun at individerne ikke med magt sættes til at udføre forudbestemte funktioner, men også ingen forhindringer overhovedet afskærer dem fra at få den position i samfundet der svarer til deres evner. Kort sagt, arbejdet deles spontant hvis samfundet konstitueres således at sociale uligheder præcist udtrykker naturlige uligheder" (Durkheim 1984, s 312-13).

Ulighed kan accepteres, men kun hvis den ikke udspringer af social tvang. Durkheim taler også om at der skal være "absolut lighed i de ydre betingelser" for individerne i samfundet, således at

fordelingen af individer til funktioner var afhængig af deres evne og indsats. På den måde bringes også alle socialt nyttige kræfter til udfoldelse.

I løbet af det 19. århundrede blev selvmordet mere og mere betragtet som et væsentligt socialt problem, der krævede forklaring. Der blev igangsat statistisk belysning af selvmordenes omfang i en række europæiske lande. Durkheim udnyttede dette materiale i en indgående analyse af selvmord som socialt fænomen, som han udgav i 1897 (Durkheim 1978). Også i denne bog er hovedtemaet de forskellige former for social sammenhængskraft, og betingelserne for at de fungerer.

Durkheim så en høj selvmordsrate som udtryk for dårlige sociale bånd. Han mente at individet kunne være knyttet til gruppen eller samfundet på to måder: Enten ved at individet knyttede sig til mål og idealer, som gruppen var bærer af, eller også ved at gruppen regulerede det enkelte individs ønsker og ambitioner. Hvis disse to former for sociale bånd fungerede dårligt, kunne der opstå problematiske tilstande, som fremskyndede selvmord.

Durkheim diskutererede især tre tilstande, som øgede risikoen for selvmord. Hvis individets tilknytning til gruppens eller samfundets idealer er for svag, kan det føre til egoisme. Hvis individet i for høj grad er underordnet gruppens eller samfundets idealer, kan det føre til altruisme. Og hvis gruppens eller samfundets regulering af individets handlinger er utilstrækkelig, kan resultatet blive anomi. For hver af de tre tilstande søgte Durkheim så at specificere de samfundsmæssige omstændigheder, som fremkaldte dem, og han søgte at påvise at en sammenhæng mellem sådanne samfundsmæssige omstændigheder og en høj selvmordsrate. Hvordan Durkheim gennemførte denne analyse, og hvor vidt den er holdbar, vil jeg ikke gå nærmere ind på her.

Også i bogen om selvmordet bruger Durkheim altså begrebet anomi til at karakterisere bestemte sociale problemer. Anomien er udtryk for en mangel på normer, som kan regulere det enkelte individs adfærd. Durkheim skelner nu mellem to former for anomi, en økonomisk og en ægteskabelig. Den økonomiske anomi svarer til Durkheims tidligere karakteristik af den anomiske arbejdsdeling. Den ægteskabelige anomi er knyttet til opløsningen af familien gennem skilsmisse, og

den anomiske tilstand rammer især mændene.

I sine analyser af arbejdsdelingen og selvmordet behandler Durkheim således de sociale problemer og de former for ulighed, som følger med industrialiseringen. Men han ser først om fremmest problemerne som affødt af normative usamtidigheder eller modsætninger; den materielle side af velfærden er stort set uden for hans synsfelt. Samtidig svækkes hans analyse af at han på forhånd placerer de sociale problemer som "unormale" former for social udvikling, selv om dele hans egen fremstilling peger på, at de hænger tæt sammen med generelle træk i samfundsudviklingen. Omvendt har han tendens til at antage at de velfungerende former for socialt fællesskab også er de "normale", eller dem som er på vej til at blive realiseret.

4. Moral og intervention

Moralen var Durkheims gennemgående begreb for indholdet i den kollektive bevidsthed om regler og idealer for den sociale adfærd. "Unormale" former for arbejdsdeling og et socialt problem som selvmordet var således udtryk for problemer og mangler i samfundets og individets moralbevidsthed.

Durkheim opererede med tre hovedelementer i moralen: For det første disciplinen, for det andet individets tilhørsforhold til sociale grupper, og for det tredje autonomi. Det første og det andet element svarer til de to former for sociale bånd, Durkheim opererer med i selvmords-analysen.

Det fremgik af Durkheims analyser, at udviklingen af det moderne, individuelle menneskeideal tenderede mod at underminere de sociale normers autoritet, således at der opstod en tilsyneladende konflikt mellem to af moralens elementer: Overholdelsen af sociale normer og autonomien. Svaret på denne konflikt så Durkheim i den "oplyste tilslutning". Han mente at hvis folk lærte at forstå de sociale normer som centralt element i den sociale solidaritet, ville man forstå nødvendigheden af dem og være med til at overholde dem. Med mindre altså der var tale om unormale eller unyttige normer. Spørgsmålet er så hvordan man skelner mellem normale og unormale normer. Her havde Durkheim (i hver tilfælde i første del af sin videnskabelige produktion) tillid til at den sociologiske analyse kunne give holdepunkter for at skelne mellem det overleverede og det

fremvoksende, det sunde og det betændte, det generelle og det specielle i samfundslivet. Han polemiserede ved mange lejligheder mod filosofers forsøg på at begrunde moralregler ahistorisk og princippielt, og fremhævede at morallære måtte bygge på samfundsanalysen.

Men i visionen om den "oplyste tilslutning" til sociale normer lå også et program for moralsk intervention. Befolkningens moralske adfærd og dømmekraft kunne og skulle fremmes gennem bevidst indgriben.

I slutningen af "Selvmordet" diskuterer Durkheim forskellige mulige forholdsregler for at begrænse stigningen i selvmordsraten, og fremkommer med sit eget forslag (Durkheim 1978, s 194 ff.). Nogle forfattere har foreslået at genindføre straf for selvmord. Durkheim tror imidlertid ikke, at den offentlige mening ville ikke acceptere særlig strenge straffe. Den offentlige mening præges jo i et vist omfang af de problemer i den kollektive bevidsthed som udløser selvmordene. De begrænsede straffe som kunne gennemføres (f.eks. udelukkelse fra almindelig begravelse) ville ikke have nævneværdig virkning.

Det er også blevet foreslået at forebygge selvmord gennem en mere systematisk prægning af moralen via uddannelse og opdragelse. Men det er efter Durkheims mening at overvurdere opdragelsens muligheder. For opdragelsen er en genspejling af samfundet. "Opdragelsen er sund når folkene selv er sunde. Men når folkene er usunde, bliver opdragelsen det også, og den kan ikke ændre sig selv" (Durkheim 1978, s 196). Ganske vist kan skolens miljø beskytte barnet, men kun i kort tid og begrænset omfang.

Man kan altså ikke bekæmpe selvmords-tendenserne gennem juridisk eller institutionel regulering.

"Den eneste måde at reparere skaden på er derfor at tilbagegive de sociale grupper tilstrækkelig konsistens til at de i højere grad kan fastholde individet, og individet kan holde mere fast ved dem. Individet må i højere grad føle sig solidarisk med et kollektivt væsen som har eksisteret før individet, som skal overleve det og omslutte det til alle sider. (...) Men hvilke grupper egner sig bedst til uophørligt at minde mennesket om solidaritetens frelsende følelse?" (Durkheim 1978, s 198-99).

Det politiske samfund, staten, er efter Durkheims mening for fjernt til at påvirke individet effektivt og sammenhængende. Båndene

mellem hverdagslivet og det politiske liv er for indirekte til at fremme levende og kontinuerede følelser.

Det religiøse samfund er også uegnet. Under bestemte omstændigheder har religionen kunnet udøve en velgørende indflydelse; men de omstændigheder findes ikke længere, for i dag har religionen ikke har magt til at begrænse og styre individernes tænkning. Så længe udviklingen går mod et mere differentieret og arbejdsdelt samfund, vil religionens magt fortsat svækkes.

Så er der familien, som Durkheim regner som en betydelig moralsk kraft. Men han tror på den anden side ikke at familiens indflydelse er stærk nok til at bremse selvmords-udviklingen. Det hænger sammen med at familiens struktur og rolle har ændret sig. Familien har bevæget sig fra at være et kollektivt væsen (der spændte over aldersmæssige og geografiske afstande) til at være en samling af individer, som i højere grad har hver deres rolle i samfundet. Familien har fået en mindre plads i livet.

Efter således at have "ryddet banen" udpeger Durkheim den moralske kraft, som vil kunne have en virkning: En organisering af professioner, den moderne afløser for tidligere tiders laugvæsen.

5. Professionel organisering

Umiddelbart er Durkheims svar på selvmordsproblemet paradoksalt. Hvordan kan professionel organisering spille en væsentlig rolle i denne sammenhæng? Durkheim argumenterer således:

"På den anden side har erhvervsgruppen den tredobbelte fordel i forhold til andre grupper at den altid er til stede, at den findes overalt, og at den magt den udøver gælder langt det meste af tilværelsen. Den påvirker ikke, som det politiske samfund, individerne på en ujævn måde, den er altid i kontakt med dem simpelthen fordi den altid er aktiv. Den følger arbejderne overalt hvor de tager hen, hvilket familien ikke kan. Hvor de end er, er den til stede, de er omgivet af den, og den minder dem om deres pligter og støtter dem om nødvendigt. Og endelig, eftersom arbejdslivet er næsten hele livet, mærkes korporationernes indflydelse ned til den mindste detalje af vores aktivitet, som således bliver orienteret i kollektiv retning. Korporationen har derfor alt det der skal til for at omslutte individet og trække det ud af den moralske isolation. Og eftersom de andre grupper for tiden er utilstrækkelige, er det kun korporationen som kan udfylde denne uundværlige funktion" (Durkheim 1978, s 203).

Det er karakteristisk at Durkheim betegner denne organisering både som den professionelle gruppe (eller erhvervsgruppen) og som

korporationen. Han uddybede senere beskrivelsen af den, bl.a. i et nyt forord til 2. udgave af "Arbejdsdelingen" (1902). Durkheim forestiller sig en landsdækkende organisering baseret på brancher, omfattende både arbejdere og arbejdsgivere. En hovedopgave for disse professionelle grupper er selvsagt at forebygge og regulere konflikter på arbejdsmarkedet, dels ved at skabe ordnede relationer mellem arbejdere og arbejdsgivere, og dels ved at formidle mellem en overordnet statslig regulering og de specifikke forhold i forskellige dele af erhvervslivet. Men Durkheim mener også at den korporative organisering kan spille en bredere rolle i samfundslivet; f.eks. social sikring via gensidig hjælp, efter- og voksenuddannelse, kreative fritidsaktiviteter. På lidt længere sigt kan de professionelle grupper også blive et led i den politiske organisering, måske ved at overtage de lokale enheders rolle i valgsystemet. Durkheim mener generelt, at lokalt baserede organiseringer er ude af trit med det udviklede, arbejdsdelte samfund.

Durkheim så de professionelle grupper som et muligt fundament for udbredelse og styrkelse af moral i samfundslivet. Som nævnt mente han at staten og det politiske liv havde en for indirekte rolle i samfundslivet til at til at være den centrale bærer af idealer og normer. Men den organisering som gennemtrængte samfundslivet, nemlig industrialiseringen og markedsøkonomien, indeholdt for lidt moralitet.

"Netop fordi de økonomiske funktioner i dag anvender det størst mulige antal borgere, tilbringer tusinder af individer næsten hele deres liv i et industrielt og kommercielt miljø. Heraf følger, at eftersom dette miljø ikke har mere end et beskedent anstrøg af moral, lever de det meste af deres liv uden en moralsk ramme" (Durkheim 1984, s xxiv).

Derfor skal der mellem staten og individerne findes en række "sekundære grupper" (Durkheim 1984, s liv), grupper som er tilstrækkelig tæt på individet til at der kan ske en tæt kobling til gruppernes normer og idealer. Den korporative organisering er en form for sekundær gruppe der svarer til det moderne, arbejdsdelte samfund.

I Durkheims tese om de professionelle gruppers rolle ligger således en vision om et gennemorganiseret civilt samfund, som kan afbalancere statens og markedets indflydelse, og dermed levere

grundlaget for social orden. Man mærker dog, at der er tale om en teoretisk konstruktion, som ikke har meget belæg i den faktiske samfundsudvikling, men derimod afspejler Durkheims vilje til at formulere principper for en moderne social organisering.

6. Familie og uddannelse

I sin diskussion af mulige forholdsregler overfor selvmordsproblemet afviste Durkheim, at oprustning af familie og uddannelse kunne begrænse problemet væsentligt. Alligevel tillagde han begge institutioner væsentlig betydning for den kollektive bevidsthed i samfundet, og forholdt sig til aktuelle diskussioner omkring dem. Ægteskabet var et af de områder, hvor den 3. Republik gennemførte en sækularisering af det franske samfund. Muligheden for skilsmisse var blevet indført ved lov i 1884, og omkring århundredeskiftet blev der fra flere sider fremsat forslag om at liberalisere lovgivningen, således at man kunne opnå skilsmisse hvis begge ægtefælles ønskede det. Durkheim kommenterede dette forslag i en artikel udgivet i 1906 (Durkheim 1975).

I selvmords-analysen havde Durkheim som nævnt udpeget skilsmisse som udtryksform for ægteskabelig anomi, og påvist at der var sammenhæng mellem skilsmisse og selvmordsrisiko blandt mænd. Ikke blot var selvmord mere udbredt blandt fraskilte mænd; det var også mere udbredt blandt gifte mænd i områder og miljøer, hvor skilsmisser forekom hyppigt. Det så Durkheim som udtryk for, at skilsmissen svækker ægteskabets regulerende funktion, og dermed også dets funktion som moralsk kraft (Durkheim 1978, s 157).

På den baggrund er det ikke overraskende, at Durkheim vendte sig mod tanken om skilsmisse efter fælles overenskomst. Han gentog konklusionen fra selvmordsanalysen, og fremhævede ægteskabets positive sociale rolle:

"Gennem de regler som det underkaster følelserne, giver ægteskabet mennesket en moralsk basis, som styrker dets modstandskraft. Ved at få en bestemt og fastlagt genstand, som i princippet ikke kan ændres, forhindres ønskerne i at blive udtømt i forfølgelsen af stadig nye, stadig skiftende mål.." (Durkheim 1975, s 189).

For let adgang til skilsmisse vil altså svække individernes moralske modstandskraft over for andre kræfter i samfundet (f.eks. markedsøkonomien). Det vil også svække styrken den retlige

regulering af samfundslivet, fordi retssystemet ikke længere er med til at afgøre hvorvidt det er berettiget at skride til skilsmisse. Durkheim var ikke princippielt imod skilsmisse, og han indså at en for stærk ægteskabelig binding også var problematisk. I selvmords-analysen pegede han på, at man måske kunne reducere selvmordsraten blandt mænd ved at gøre det sværere at opløse ægteskabet. Men det ville formodentlig føre til flere selvmord blandt gifte kvinder.

"Så længe den ene part frem for alt har behov for frihed, og den anden for disciplin, vil ægteskabsinstitutionen ikke kunne være lige fordelagtig for begge parter" (Durkheim 1978, s 208).

Denne forskel i mænds og kvinders behov var for Durkheim en konsekvens af at de to køn ikke deltog lige meget i samfundslivet. Men dette vilkår kunne ændres. En styrkelse af familien som social og moralsk institution forudsatte derfor en mere udadrettet kvinderolle, hvor kvinder deltog mere i det offentlige og det økonomiske liv, men i andre funktioner end mændene.

Skoleuddannelse og pædagogik var et af Durkheims centrale forskningsområder, og det område hvor han leverede sit væsentligste praktiske bidrag til at reformere det franske samfund. Det var delvis en konsekvens af, at hans universitetsansættelser gennem det meste af hans karriere omfattede en forpligtelse til at undervise ikke kun i sociologi, men også i pædagogik for folkeskole- og gymnasielærere. Durkheims mest udførlige fremstilling af hans moralopfattelse findes i hans forelæsninger om moralundervisning i grundskolen (Durkheim 1961). Men skoleuddannelse havde også for Durkheim en væsentlig rolle i den velordnede samfundsudvikling: Skolen skulle bidrage til at udbrede de moralske normer og idealer, som var rigtige for det givne samfund. Og disse normer og idealer kunne ikke findes i religionerne; det moderne samfund havde brug for en verdslig, videnskabelig moral.

Denne opfattelse af uddannelsens rolle var i overensstemmelse med den politiske udvikling under den 3. Republik. Borgerlige og intellektuelle kredse så reformering og verdsliggørelse af undervisningen som middel til at opbygge et republikansk socialt hegemoni (Granou 1987, s 20). Kravet om verdsliggørelse blev skærpet af sammenfletningen mellem de konservative grupper og den

katolske kirke. I starten af 1880'erne indførtes gratis undervisning og skolepligt, og dette placerede den statslige folkeskole som den centrale uddannelsesinstitution. Moralundervisning blev et væsentligt element i den nye skole, og sociologi blev også i et vist omfang indplaceret i fagindholdet. Efter alt at dømme satte Durkheims sociologi et betydeligt præg på denne undervisning i årene efter århundredeskiftet (jfr. Lukes 1988, s 354 f.). Ikke kun fordi han underviste mange kommende lærere og uddannelsesadministratorer, men først og fremmest fordi hans sociologisk begrundede morallære svarede godt til den ideologi, de dominerende republikanske kræfter søgte at udvikle. Jeg kan ikke her gå nærmere ind på Durkheims pædagogiske arbejde, men vil nøjes med at citere hvordan en socialistisk intellektuel vurderede det i et par årtier senere:

"...faktisk skete alt som om den franske sociologs grundlægger havde skrevet "Arbejdsdelingen" med det formål at lade obskure administratorer udforme en uddannelse for skolelærere. Indførelsen af sociologiundervisning ved seminarierne var indvielsen af denne officielle morals administrative sejr (...) i denne videnskabs navn lærte lærere deres elever at respektere den franske nation, at retfærdiggøre klassesamarbejde, at acceptere altså, at tilslutte sig kulten omkring flaget og det borgerlige demokrati" (Paul Nizan: Les Chiens de Garde (1932), citeret hos Lukes 1988, s 357).

7. Socialisme og solidarisme

Dreyfus-sagen, som prægede den politiske situation i Frankrig omkring århundredeskiftet, skabte en ny politisk-ideologisk balance, som satte det sociale spørgsmål i centrum. De ledende kræfter i republikken havde indtil da ikke interesseret sig meget for de sociale problemer, der ledsagede industrialiseringen. Det sociale spørgsmål var blevet tematiseret af arbejderbevægelsen, men også af den populistiske højre-bevægelse, som blev kaldt Boulangismen. Et af elementerne i Boulangismen var en såkaldt national socialisme, og bevægelsen rejste krav om offentlig bistand til afhjælpning af den sociale nød blandt de arbejdende klasser (jfr. Ifversen 1986, s 171).

I forbindelse med Dreyfus-konflikten nedtonede Boulangisterne imidlertid det sociale element i deres ideologi, og fremstod mere klart som en borgerligt-nationalistisk strømning. En medvirkende

grund hertil var at arbejderbevægelsen efterhånden stod så stærkt, at Boulangismen ikke længere kunne fremstå som en troværdig repræsentant for det sociale spørgsmål.

Dreyfus-sagen mobiliserede de republikanske intellektuelle, og bragte dem i dialog med socialismen. Det gjaldt også for Durkheim. Han beskæftigede sig i sin undervisning med de socialistiske teoretikere, han var personlig ven med det franske socialistpartis leder Jean Jaures, og han regnede sig selv som en form for socialist; men han afviste væsentlige dele af den socialistiske doktrin, ikke mindst opfattelsen af klassekampen. I en boganmeldelse skrev han at

"..det ville være et betydeligt fremskridt, som alle ville få gavn af, hvis socialismen endelig ville holde op med at sammenblande det sociale spørgsmål med arbejderklasse-spørgsmålet. Det første omfatter det andet, men går langt videre. Den sygdom vi lider af hører ikke hjemme i en bestemt klasse; den er generelt udbredt i samfundet" (Durkheim, citeret hos Lukes 1988, s 323).

Faktisk blev der omkring århundredeskiftet formuleret en ideologi, som satte det sociale spørgsmål i centrum og afviste klassekampen. Det var den såkaldte solidarisme, især formuleret af politikeren og filosofen Leon Bourgois, som udgav bogen "La Solidarite" i 1896. Solidarismen indebar at

".. retfærdighed ved at de privilegerede skulle tilbagebetale en "social gæld" til de underprivilegerede, og forudsatte gensidig afhængighed og kontrakt-lignende relationer mellem alle borgere, og lagde op til et program med offentlig uddannelse, social sikring, og lovgivning om arbejds- og velfærdsspørgsmål" (udtalelse fra en kongres om social uddannelse, 1900, citeres hos Lukes 1988, s 351).

Solidarismen søgte således en mellemvej mellem individualisme og kollektivism, og den blev nærmest den Tredie Republiks officielle ideologi fra århundredeskiftet frem til første verdenskrig. Det var en moralistisk strømning, som skabte et gunstigt klima for velfærds-lovgivning.

Der er mange lighedspunkter mellem solidarismen og Durkheims tænkning, og han havde også en vis berøring med bevægelsen. Men han var kritisk overfor solidaristernes tro på parlamentspolitik og sociallovgivning. Han så først og fremmest problemerne i samfundet som udtryk for en krise i moralen og den kollektive bevidsthed, og det afgørende vigtige var at finde midler til at overvinde denne

krise. Durkheim afviste ikke at sociallovgivning kunne være et bidrag til dette, men han pegede først og fremmest på andre løsninger.

8. Durkheims aktualitet

James Coleman har givet følgende vurdering af forholdet mellem sociologisk analyse og politik hos Durkheim:

"Ligesom de andre klassiske teoretikere, og måske i endnu højere grad, arbejdede Durkheim med at undersøge samfundet, og han stillede ikke spørgsmålet om hvordan hans og andres sociologiske analyser kunne indgå i den sociale forandrings retning - eller hvordan sociologisk analyse i fremtiden kunne udgøre et integreret element i social handlen" (Coleman 1979, s. 681-82).

Det er så vidt jeg kan se en forkert vurdering. Durkheim havde ikke en bestemt model for, hvordan sociologisk viden skulle indarbejdes i politikkers udformning og implementering, men tilkendte i høj grad sociologien en samfundsmæssig rolle. Sociologien kunne levere videnskabelige redskaber til en verdslig moral, den kunne være med til at afgøre hvilke normer og hvilke idealer der var relevante for mennesker i et givent samfund på et givent udviklingsniveau.

Der er mange svagheder i Durkheims arbejder. Nogle af dem er nævnt i det foregående: Hans tendens til apriorisk at skelne mellem hovedtendensen og de "unormale" former; hans tendens til at sætte lighedstegn mellem en idealtilstand og samfundets faktiske udviklingsretning; og hans manglende blik for grundlæggende interessekonflikter inden for det givne samfund. I forhold til det sociale spørgsmål er det en tydelig svaghed, at Durkheim ikke havde blik for de materielle levevilkårs betydning. Han overså ikke forarmelsen; men han så den først og fremmest som udtryk for påtvunget ulighed, og dermed som undergravelse af et retfærdighedsprincip i den moralske bevidsthed. Socialpolitik forstået som politik for økonomisk eller praktisk bistand var derfor i udkanten af hans problembevidsthed; han fokuserede på initiativer, som kunne styrke individernes tilknytning til relevante normer og idealer. Og han så tilsyneladende ikke den materielle bistand som noget væsentligt bidrag til moralen.

Durkheims projekt for udviklingen af en sammenhængende, videnskabeligt begrundet moral for alle sider af samfundslivet var ikke

realiserbart. Det indså han nok også efterhånden. Men både hans overvejelser over moralens grundlæggende elementer, og hans diskussion af balancen mellem de forskellige moralske kræfter i samfundet er indtrængende og ædruelige forsøg på at tydeliggøre holdepunkter for en ordnet og retfærdig samfundsudvikling.

Er Durkheims tænkning relevant i forhold til de sociale og socialpolitiske spørgsmål i nutidens vesteuropæiske samfund? Uden at gå ind i en systematisk diskussion vil jeg pege på nogle punkter, hvor jeg i hvert tilfælde finder hans overvejelser tankevækkende:

1. Durkheims overvejelser om den sociale sammenhængskraft gjaldt hele samfundet, han så ikke bort fra nogen grupper eller institutioner, og han udnævnte ikke nogen organisationsformer til at være de rigtige for alle. Han afviste socialisternes sammenkædning af det sociale spørgsmål og klassekampen, men han kritiserede også skarpt markedets desorganisering af samfundslivet. Disse positioner skyldes i et vist omfang at Durkheim grundlæggende opfattede samfundet som en organisme, og havde svært ved at anerkende tilstedeværelsen af socialt og institutionelt begrundede interessekonflikter. Men de er også udtryk for et reelt forsøg på pluralistisk tænkning, på at fremanalysere de faktiske muligheder for en ikke-eksklusiv social orden og balance.

2. Spørgsmålet om styrkelse af det "civile samfund", er blevet et centralt spørgsmål i moderne velfærdspolitik. Institutionaliseringen af den sociale sikring er på den ene side dyr, og derfor underlagt et konstant besparelensespres. På den anden side indebærer den også nogle elementer af fremmedgørelse og umyndiggørelse. Disse forhold har ført til en øget socialpolitisk interesse for at styrke eller genopbygge primære sociale netværk, og knytte socialt arbejde til disse. Der fokuseres som regel på lokale sociale netværk, i form af nabofællesskaber, familier, brugersammenhænge omkring offentlige institutioner. Durkheims position ville formodentlig være at sådanne lokale organiseringer er umoderne, og ikke giver tilstrækkelig beskyttelse mod markedsøkonomiens opløsning af det sociale liv. For ham var perspektivet at de landsdækkende professionelle organisationer kunne være omdrejningspunktet for styrkelse og harmonisering af de sociale relationer i det civile samfund. Der er ingen tvivl om at han blandt andet var inspireret

af fagforeningernes arbejde, og fagbevægelsen har da også historisk kunnet gøre en indsats i forhold til mange sider af lønarbejdernes tilværelse. Men det har vist sig at fagbevægelsens indsats trods alt begrænses til de interesser, den organiserer; overvejende de beskæftigedes interesser i forhold til deres arbejdssituation. Durkheims vision af den erhvervsbaserede organiserings rolle er således næppe holdbar; men hans tese om den uomgængelige svækkelse af lokale organiseringer i moderne samfund sætter spørgsmålstejn ved socialpolitikkenes focusering på lokale sociale netværk.

3. Durkheim understreger den moralske dimension, normernes og idealernes betydning for fremkomsten af sociale problemer og løsningen af dem. Den moderne velfærdspolitikken har omvendt fokuseret på materiel bistand. Jürgen Habermas har gjort opmærksom på hvordan de vestlige demokratier har søgt at opretholde borgernes tilslutning via de økonomiske godtgørelses indirekte legitimerende og motiverende kraft. Konsekvensen af dette har efter Habermas' opfattelse været en undergravning af den sociale og symbolske sammenhæng i hverdagslivet. Folk forvandles fra ansvarlige borgere i et politisk fællesskab til forbrugere af velfærdsstatens ydelser eller genstande for dens problemløsninger. Overfor denne udvikling peger Durkheims tænkning på nødvendigheden af at eksplicitere normer og idealer i socialpolitikken. Også selv om denne eksplicitering straks rejser spørgsmålet om hvilke normer og idealer der er tale om.

Litteraturliste

Gerold Ambrosius & William H. Hubbard: *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert*. Verlag C.H.Beck, München 1986.

James Coleman: Sociological analysis and social policy, in Bottomore & Nisbet (red): *A History of Sociological Analysis*, Heinemann, London 1979.

Terry N. Clark: Emile Durkheim and the Institutionalization of Sociology in the French University System. In: Peter Hamilton (red): *Emile Durkheim - Critical Assessments*. Routledge, London og New York 1990.

Emile Durkheim: *Moral Education*. Free Press, New York 1961.

Emile Durkheim: *Le divorce par consentement mutuel*, in Durkheim: TEXTES, bd. 2, red Victor Karady, Edition de Minuit 1975.

Emile Durkheim: *Selvordet*. Fremad og Gyldendal Norsk Forlag, København 1978.

Emile Durkheim: *The Division of Labour in Society*. Macmillan, London 1984.

Andre Granou: *Finansborgerskabet ved magten*. Modtryk, Århus 1978.

Robert T. Hall: *Emile Durkheim. Ethics and the Sociology of Morals*. Greenwood Press 1987.

Jørn Ifversen: I republikkens skygge - det anti-republikanske højre 1815-1944. In: *Den Jyske Historiker* nr. 38-39, Århus 1976

Steven Lukes: *Emile Durkheim. His Life and Work*. Peregrine Books, London 1988

Helle Otte m.fl.: Socialpolitik i Danmark 1891 - 1977. *Den Jyske Historiker* nr. 10. Århus 1977.

Udgivet i Madsen, U.V. (red.) Socialpolitik - et opgør med myter. Aalborg Universitet, Institut for Sociale Forhold og Organisation 1992